

Ewa Krychniak
Sokółka

SZKOLNICTWO ŻYDOWSKIE W BIAŁYMSTOKU W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Po I wojnie światowej w szkolnictwie żydowskim zaszły poważne zmiany. Wzrastający ruch narodowo-żydowski i realizujące się aspiracje palestyńskie syjonizmu spowodowały, że zaczęto tworzyć szkolnictwo odpowiadające ideologicznie tym przemianom. Nareszcie zrozumiano, że tradycyjne chedery nie mogą już sprostać przemianom gospodarczym, politycznym i duchowym dokonującym się w świecie.

W niepodległej Polsce na początku lat dwudziestych jednym z podstawowych zagadnień społeczeństwa żydowskiego stał się rozwój oświaty. Zgodnie z ustawodawstwem polskim dzieci w wieku od 7 do 13 lat miały obowiązek uczęszczać do szkoły. Wykonanie obowiązku szkolnego mogło nastąpić także w drodze uczęszczania do szkoły prywatnej, której program został uznany przez władze za odpowiadający wymogom ustawowym. W tych warunkach koła ortodoksyjne podjęły starania w celu uzyskania podobnych praw przez chedery, by ustrzec dzieci żydowskie przed świeckimi wpływami (żydowskie koła ortodoksyjne uznawały wszystkie tezy swojej religii i ściśle przestrzegały jej nakazów). Już w kwietniu 1917 r. Tymczasowa Rada Stanu uchwaliła wniosek Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego: „TRS uważa za słuszne uznać chedery, Talmud-Tory i inne szkoły wyznaniowe za szkoły prywatne z warunkiem, że będzie w nich wprowadzona obowiązkowa nauka języka polskiego i że nadto w języku polskim wykładane będą inne przedmioty programu szkoły elementarnej, o ile do szkół powyższych wprowadzone będą, wreszcie, że poddadzą się one ogólnym przepisom nadzoru szkolnego”¹.

Ponadto sprawa oświaty żydowskiej została również poruszona w konstytucji polskiej z dn. 17 marca 1921 roku:

¹ „Rycerz Niepokalanej”, *Głos Prymasa Polski*, 1936, nr 5, s. 140.

Art. 110. Obywatele polscy, należący do mniejszości narodowościowych, wyznaniowych lub językowych, mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru, zawiadywania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii.

Chedery

Szkolnictwo żydowskie w Polsce wynikało z potrzeby religijnej: „Dla Żyda studia oznaczały coś więcej niż środek służący osiągnięciu jakichś celów. To był sposób życia, a pochodnię wiedzy rozniecano w chederze. Cheder był często celem krytyki i przedmiotem szyderstwa. Mieścił się często w złym i niezdrowym pomieszczeniu. Metody nauczania kolidowały z uznanymi zasadami pedagogiki... Nauczyciel nosił brudny chałat... jego pomocnikiem był niezmiennie kanczik (bat)... Jednak pomimo swych ograniczeń, szkoły te kładły solidne podstawy życia zgodnego z Torą”. Cheder dawał wyłącznie elementarne wykształcenie religijne i był dla ubogich, którzy z trudem zbierali grosze na opłacenie metameda. W Białymstoku z pomocą przychodził kahał, który wypłacał nauczycielowi uposażenie wynoszące minimum 6 marek tygodniowo, reszta pieniędzy pochodziła od osób prywatnych. Rodzice zobowiązani byli do miesięcznych opłat od 10 do 25 zł.

Tygodniowy plan nauki w chederze zawierał:

- a) nauka Biblii,
- b) historia narodu żydowskiego,
- c) język hebrajski (inne przedmioty wykładane były po polsku),
- d) muzyka,
- e) sport i inne.

Personel nauczycielski w białostockim chederze liczył 14 nauczycieli. Szkoła posiadała nowoczesne instrumenty muzyczne, bibliotekę, własne kino oraz salę gimnastyczną.

Ze względu na to, że szkoła nazywała się *cheder – metukan* (naprawiony – reformowany), oprócz chłopców mogły się uczyć również dziewczynki. W roku szkolnym 1933/34 uczyło się 210 uczniów, z tego chłopcy stanowili 70%, a dziewczęta 30%. Przy szkole funkcjonowała też freblówka (przed-szkole) dla 40 dzieci.

Talmud – Tora

Do czasu ustąpienia Niemców po I wojnie światowej z Białegostoku dzieci uczyły się w Talmud – Torze języka niemieckiego, rachunków, gimnastyki, 3 godz. śpiewu, a 5 godz. tygodniowo uczyły się Tory. Język polski wszedł w miejsce języka niemieckiego, kiedy do miasta wstąpiły władze polskie. Białostocka Talmud –Tora mieściła się przy ul. Pięknej 11. Remont budynku sfinansował fabrykant Iser Szapir. W 1924 r. w szkole uczyło się

600 uczniów, a w jesziwie (wyższa szkoła religijna) – 100 uczniów². Personel składał się z 11 nauczycieli i 6 mełamedów.

Program nauczania w Talmud – Tora był następujący:

- I klasa: nauka czytania i pisania w języku hebrajskim i polskim; czytanie chumasz (Biblia), modlitwy, kaligrafia, rachunki w języku hebrajskim i polskim.
- II klasa: modlitwy, czytanie chumasz, nauka błogosławieństw, język hebrajski i polski (pisanie, gramatyka, rachunki).
- III klasa: modlitwy i komentarze z chumasza, język hebrajski i polski, rachunki, geometria, przyroda, geografia polska, historia.
- IV klasa: modlitwy i komentarze z chumasza, hebrajski, polski, matematyka, przyroda, geografia polska, historia.
- V klasa: seria tygodniowa z Biblii (co tydzień czyta się rozdział z Tory – zaczyna się w pierwszym tygodniu po świętach Rosz Haszana „Nowy Rok”³, a kończy się tydzień przed świętami), język polski, hebrajski, geografia polska i ogólna, historia polska i ogólna, historia żydowska.
- VI klasa: Tora – seria tygodniowa, hebrajski, polski, rachunki i geometria, geografia ogólna i polska, historia żydowska, polska i ogólna.

Jak wyglądały sprawy finansowe Talmud – Tory, możemy dowiedzieć się ze sprawozdań robionych przez sekretarza gminy żydowskiej w Białymstoku: „(...) 10% dochodu przyszło z puszek, składek i ofiar. Opłaty miesięczne i różne zbiory w bożnicach to czwarta część dochodu. Magistrat, który powinien dać tak samo jak innym szkołom dał tylko 10%. Gmina powinna była zapłacić za wszystkie wydatki, bo to przecież jest szkoła religijna, nie dała nic (1000 zł), tak że ta szkoła Talmud – Tora po prostu nie może istnieć”⁴.

Hebrajskie szkoły podstawowe

W dwudziestoleciu międzywojennym istniały w Białymstoku dwie hebrajskie szkoły podstawowe. Pierwsza powstała w 1919 roku i było w niej 8 klas z ponad 300 uczniami. Szkoła ta była koedukacyjna. Budynek znajdował się przy ul. Lipowej 41 i był to duży gmach z dobrze wyposażoną salą gimnastyczną, gabinetem fizycznym i biblioteką z książkami hebrajskimi, polskimi i pedagogicznymi. Przy szkole znajdował się plac sportowy, ogród jarzynowy i sad. Od 1926 r. placówka nazywała się Hebrajską Szkołą – Tarbut⁵.

² Mniejsze jesziwy (jesziwa katana) odpowiadały swą pozycją (choć nie programem) szkole średniej. Wielkie jesziwy stanowiły odpowiednik świeckich studiów wyższych, mieściły się przeważnie w miasteczkach m.in. w Łomży, Białymstoku, Grodnie, Nowogródku, Wilnie itd.

³ Nowy Rok u Żydów obchodzony jest we wrześniu.

⁴ *Kronika Białegostoku*, T. II, Nowy Jork 1949, s. 306-309.

⁵ „Tarbut” – wielka organizacja szkolna utworzona w 1922 roku w Warszawie przez organizację syjonistyczną.

Z powodu dużej liczby chętnych do tej szkoły utworzono drugą w 1925 roku, z tą różnicą, że po uzyskaniu koncesji stała się szkołą niepodległą. Plan lekcji uwzględniał wszystkie lekcje o tematyce żydowskiej tak jak w pierwszej szkole hebrajskiej, a inne lekcje były według powszechnej szkoły państwowej. Początkowo szkoła była na ul. Kupieckiej 34, gdzie uczyło się 100 uczniów, a później przeniesiona została na ul. Polną 13, gdzie już mogło się pomieścić ponad 200 uczniów. Opłata za naukę wynosiła 6-12 zł. Miesięczny budżet szkoły składał się z 30% dochodów od rodziców, a reszta od magistratu, gminy i organizacji „Tarbut”.

Jeszybot „Bejs Josef” w Białymstoku

Jeszybot został założony w 1922 roku jako kontynuacja jeszybotu z Homla zlikwidowanego przez Jewsekcję. Razem z rabinem Abrahamem Joffenem⁶ uratowało się z Homla⁷ około 100 jego uczniów. Przystąpiono do budowy nowego gmachu szkoły w 1930 roku, a ukończono ją w 1937. Gmach obejmował cztery piętra i został zbudowany według najnowszej techniki budowlanej (na przykład centralne ogrzewanie). W budynku mieściła się sala wykładowa na 400 miejsc. Przy uczelni działała kuchnia, która dostarczała całodzienne posiłki dla słuchaczy.

Budynek Jeszybotu „Bejs Josef” w Białymstoku

⁶ *Almanach Szkolnictwa Żydowskiego w Polsce*, T. I, Warszawa 1938, s. 509.

⁷ Homel – miasto obwodowe położone na południowo-wschodniej Białorusi nad rzeką Soż.

Jeszybot „Bejs Josef” ukończyło kilkuset słuchaczy, z których większość zajmowała stanowiska rabinów i kierowników jeszybotów. Absolwenci białostoccy rozwijali swą działalność w kilkudziesięciu miastach. Do centrali w Białymstoku należały jeszyboty w następujących miastach w pobliżu miasta: Bielsk Podlaski, Krynki itp.

Rabin Abraham Joffen (Białystok)

Prywatna Szkoła Rzemieślnicza im. W. Wysockiego z żydowskim językiem nauczania w Białymstoku na ul. Piłsudskiego

Szkoła została założona w 1906 roku. Na jej budowę środki finansowe przeznaczył filantrop żydowski Kalmen Wolf Wysocki. Władze rosyjskie nie zezwoliły na otwarcie szkoły żydowskiej wyłącznie rzemieślniczej i dlatego połączono ją ze szkołą religijną „Talmud Tora”, gdzie językiem wykładowym był język rosyjski. Przy szkole działały następujące działy: ślusarski, stolarski i tkacki. Po zajęciu Białegostoku przez wojska niemieckie podczas I wojny światowej budynek szkoły został zarekwirowany przez władze niemieckie co spowodowało w końcowym efekcie jego zdewastowanie. Szkołę odnowiono w 1921 roku i zakupiono niezbędne maszyny. Dopiero w 1924 roku szkoła uzyskała koncesję w Ministerstwie Wyznania Religijnego i Oświecenia Publicznego. W 1926 roku przeszła na własność Gminy Żydowskiej w Białymstoku. Dyrektorem szkoły od 1926 roku do wybuchu II wojny

światowej był inż. Maks Łunski. Językiem nauczania był żydowski. Kurs nauki obejmował następujące przedmioty teoretyczne: historia Żydów, język polski, nauka o Polsce Współczesnej, matematyka, fizyka, technologia, nauka o budowie maszyn, elektrotechnika, mechanika stosowana, kalkulacja, kreślarstwo, gimnastyka, przysposobienie wojskowe. Przedmioty praktyczne to: ślusarstwo, mechanika, kowalstwo i spawanie, stolarstwo meblowe, stolarstwo modelowe, stolarstwo budowlane, tkactwo i przędzenie.

Szkoła miała charakter niższej szkoły zawodowej, w której uczyli się uczniowie w wieku 14-17 lat. Musieli mieć ukończone przynajmniej cztery oddziały szkoły powszechnej. Kurs nauki trwał 3 lata, a po jego ukończeniu abiturienti byli dopuszczeni do państwowego egzaminu czeladniczego. Grono nauczycielskie i instruktorskie składało się z 22 osób. Przy szkole funkcjonowała stała pomoc lekarska oraz dożywianie. Istniała orkiestra dęta złożona z 28 osób. Była to jedyna przed II wojną światową placówka żydowska, która umożliwiała osobom dorosłym uzyskanie wykształcenia fachowego w dziedzinie przemysłu włókienniczego.

*Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku*⁸

W 1919 roku grono rodziców i ludzi dobrej woli w trosce o wychowanie narodowe swoich dzieci uzyskało koncesję na imię dr M. Kacnelsona, M. Kapłana, L. Kahnego i L. Pata. Założyciele zdołali sami bez żadnej pomocy z zewnątrz ufundować gimnazjum. Przez wiele lat gimnazjum mieściło się w różnych lokalach, a personel pedagogiczny zgłębiał swoją wiedzę jak ma wyglądać idealny typ zakładu narodowo-wychowawczego uwzględniając wszystkie postulaty ruchu odrodzeniowego żydostwa i wszystkie wymogi obywatela Polski Niepodległej. W latach 30. dyrektorem gimnazjum był Dawid Rakowicki, a szkoła posiadała już nowy budynek przy ul. Sienkiewicza 79 umożliwiającym skupienie w jednym miejscu rozsznanych wówczas po całym mieście klas niższych i wyższych. Gmach był w pełni nowoczesny, z centralnym ogrzewaniem i wszelkimi urządzeniami odpowiadającymi wymaganiom higieny. Mieściły się tam 24 sale i pokoje, w tym 4 pokoje dla członków Rady Pedagogicznej, a 20 dla młodzieży.

W szkole zorganizowano pracownie fizyczną, chemiczną, biologiczną i pracownię dla zajęć praktycznych (stolarnia). Przy szkole znajdował się plac sportowy o powierzchni 1000 m². i ogród do nauki botaniki o powierzchni 500 m². W roku szkolnym 1935/1936 zreorganizowano i na nowo urządzono bibliotekę w osobnym lokalu. Ufundowana została pracownia geograficzna, humanistyczna i dodatkowa pracownia dla zajęć praktycznych (do obróbki metali i szkła), oraz pracownię dla zajęć praktycznych dla

⁸ *Almanach Szkolnictwa Żydowskiego w Polsce*, T. I, s. 235-244.

dziewcząt. W roku szkolnym 1937/1938 otwarte zostało liceum o wydziałach humanistycznym i przyrodniczym.

Wraz ze szkołą powszechną i liceum placówka liczyła przed wybuchem II wojny światowej 18 oddziałów, w których naukę pobierało 676 uczniów, z czego na gimnazjum i liceum przypadało 400 uczniów. Abiturienti składali egzaminy końcowe przed Państwową Komisją Egzaminacyjną przy szkole i uzyskiwali świadectwa uprawniające do dalszych studiów na uczelniach. Przed wybuchem wojny 70 wychowanków gimnazjum kontynuowało studia na wyższych uczelniach w Palestynie, Polsce i innych krajach. 150 abiturientów osiedliło się w Palestynie, gdzie byli wartościowym elementem intelektualnym.

Gimnazjum odwiedzane było przez wielu znanych ludzi, w tym poetę hebrajskiego dr Saula Czernichowskiego, prof. dr Mojżesza Schorra (twórcę nowoczesnej historiografii polskich Żydów) oraz prof. dr Majera Samuela Bałabana (polski historyk, orientalista i pedagog), którzy przewodniczyli kilkakrotnie podczas egzaminów końcowych. Bardzo pochlebnie wypowiadali się o placówce.

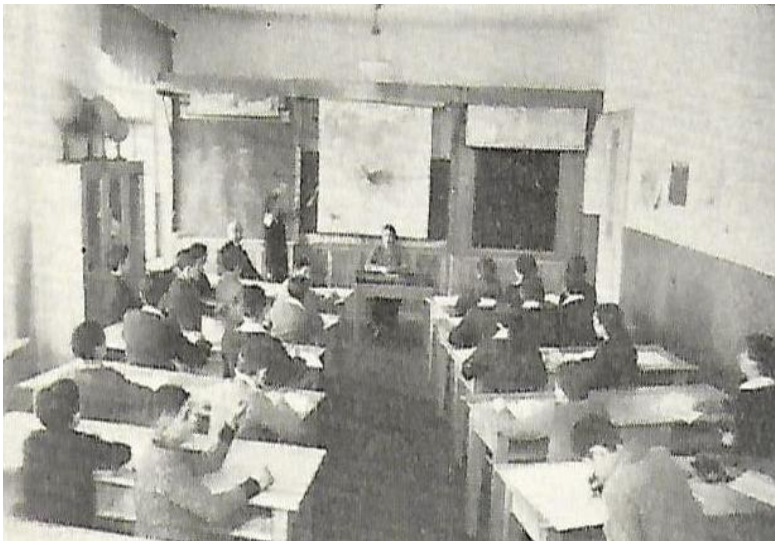
Gmach Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku

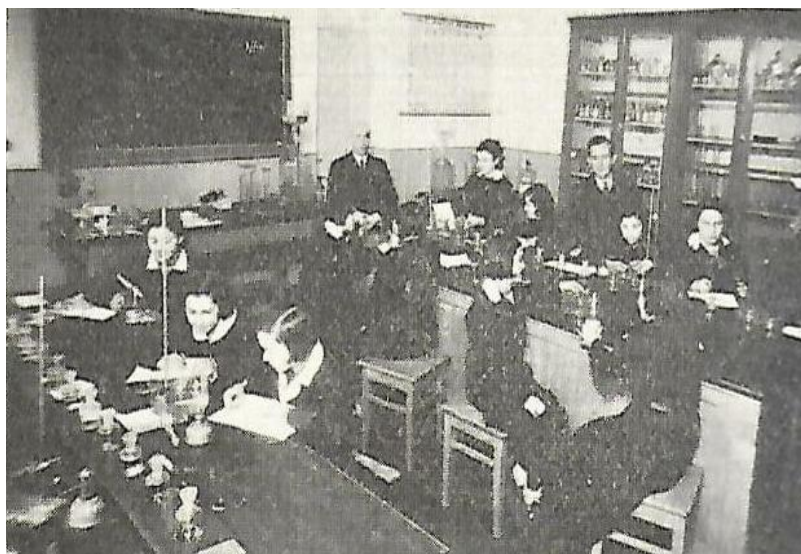
Zarząd Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku, z lewej:
I szereg: pp. M. M. Kapłan i dr M. Kacnelson;
II szereg: pp. Elizer Kahane i dr M. Ziman

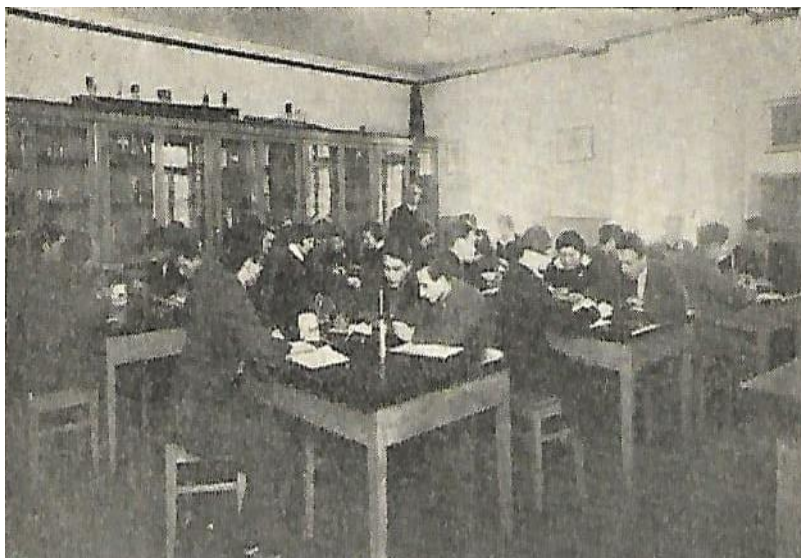
Rada Pedagogiczna Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku. Od lewej:
 dr Ch. Welger, A. Adler, R. Schepper, dr F. Horowitz, dyr. D. Rakowicki,
 M. Zabłudowski, F. Schoenbrunn, M. Chazanowicz, A. Aronowicz,
 mag. Schnapper, A. Bochmil, D. Peciner, G. Szkolnikow, L. Ajnsztejn,
 mag. J. Tauman, mag. J. Kapłan, R. Salomon,
 F. Szwarc, mag. H. Szprung, Sz. Jakubowski, G. Gryfel, mag. P. Bernstein,
 F. Frydman, A. Rotberg, dr Sz. Datner

Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku. Pracownia geograficzna

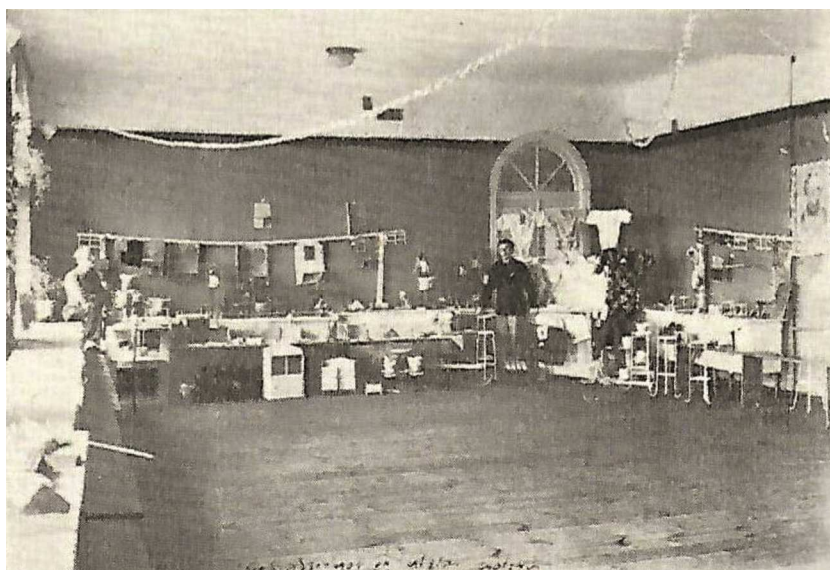
Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku. Pracownia chemiczna

Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku. Pracownia fizyczna

Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku. Orkiestra

Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku
Wystawa robót ręcznych (fragment)

Dyrektor Gimnazjum Hebrajskiego: Dawid Rakowicki

Dawid Rakowicki urodził się w 1896 roku w Słonimie, gdzie ukończył szkołę realną. Studia wyższe ukończył na wydziale matematyczno-przyrodniczym na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Posiadał dyplom nauczyciela matematyki i fizyki. Pracę w Białostockim Gimnazjum Hebrajskim rozpoczął w 1923 roku. Lata jego kierownictwa były okresem nieustannego rozkwitu i intensywnej rozbudowy gimnazjum. Ponadto Rakowicki działał na niwie społeczno-narodowej. Stał na czele białostockiego Towarzystwa Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie.

Dyrektor Dawid Rakowicki

Mordechaj Zabłudowski

Mordechaj Zabłudowski urodził się w 1886 roku na Ukrainie. Pierwsze wykształcenie odebrał w chederze. Gdy rodzice przenieśli się do Białegostoku, wstąpił do szkoły komercyjnej, a następnie studiował na politechnice w Kijowie.

Od 1916 roku Mordechaj Zabłudowski był nauczycielem matematyki, fizyki, geografii i przyrody w gimnazjum dr Gutmana w Białymstoku. Od 1919 roku nauczał te same przedmioty w gimnazjum Zeligmana. Od 1921 roku kierował żydowską szkołą ludową im. Pereca w Białymstoku. Zabłudowski był jednym z pierwszych osób w Polsce, który w szkolnictwie powszechnym wprowadził pracę w warsztatach.

Od 1922 roku aż do wybuchu II wojny światowej pracował w Szkole Rzemieślniczej Żydowskiej Żeńskiej „Ort”. We wszystkich wymienionych

szkołach uczył matematyki, fizyki, kreślenia zawodowego i geometrycznego w języku żydowskim.

Przez cały czas swej pracy pedagogicznej Zabłudowski starał się rozpowszechniać wiedzę przyrodniczą i techniczną wśród mas żydowskich w ich macierzystym języku jidisz. W tym też języku pisał i wydawał podręczniki szkolne dla młodzieży żydowskiej. Były to między innymi: *Geometria dla szkół średnich*, *Podręcznik arytmetyki dla dorosłych*, *Fizyka dla szkół zawodowych*. Oprócz tego opublikował szereg artykułów w prasie żydowskiej w Białymstoku o charakterze popularnonaukowym z dziedziny fizyki i przyrodoznawstwa.

Szkoła Muzyczna im. Fryderyka Chopina

W okresie międzywojennym na terenie Białegostoku rozwijało się również szkolnictwo muzyczne. Początki życia muzycznego w środowisku żydowskim wiążą się z następującymi osobami: Franciszką Arkin (nauczyciel muzyki i doktor praw), Elzą Rozenblum (muzyk) i Maksymilianem Abramowiczem.

W Archiwum Państwowym w Białymstoku zachował się oryginalny dokument potwierdzający założenie w 1922 roku szkoły muzycznej przez wyżej wymienione osoby. Szkoła znajdowała się przy ul. Lipowej 47. Uczniowie po ukończeniu szkoły i złożeniu egzaminu otrzymywali świadectwo dojrzałości według wzoru zatwierdzonego przez Departament Sztuki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

„Koncesja na założenie szkół muzycznych⁹
dn. 2 września 1922 r. nr 2578/22 – M

Do Pana Ministra

Wniosek w sprawie
otwarcia w Białymstoku
„Szkoly Muzycznej im. Chopina”

Wydział Literatury, Muzyki i Teatrów przedstawia Panu Ministrowi wniosek o zezwolenie na otwarcie w Białymstoku przy ul. Lipowej 47 „Szkoly Muzycznej im. Chopina”. Właścicielami szkoly są Franciszka Arkin i Maksymilian Abramowicz, oboje przynależności państwowej polskiej, kierowniczką zaś będzie Elza Rozenblum, abiturientka Konserwatorium Muzycznego w Petersburgu, również przynależności państwowej polskiej.

O patentach wydało pochlebną opinię Województwo Białostockie piśmie z dnia 15 sierpnia r. b. Nr AD. 2478/2.

Szkola będzie prowadzona na zasadzie przedstawionych przy podaniu statutu i programu. [...]

Po ukończeniu szkoly i złożeniu egzaminu, uczniowie rzeczywiście Szkoly, posiadający świadectwo dojrzałości, otrzymują stosowne świadectwo, według wzoru zatwierdzonego przez Departament Sztuki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wolnym słuchaczom żadne świadectwa wydawane nie będą”.

Jeszcze jednym ciekawym dokumentem znajdującym się w Archiwum Państwowym w Białymstoku z datą 31 lipca 1922 roku jest opinia dotycząca wymienionych wyżej osób, w której mówi się, że osoby te cieszą się dobrą opinią pod względem politycznym i moralnym oraz wyróżniają się prawomysłnością.

Rok szkolny ¹⁰	Ogółem	Uczniowie wyznania mojżeszowego	
		Chłopcy	Dziewczeta
1929/1930	40	7	10
1930/1931	45	7	12
1931/1932	50	6	16
1932/1933	60	5	14
1933/1934	65	5	15
1934/1935	55	2	8

⁹ Archiwum Państwowe w Białymstoku (APB), Akta szkół 1919–1939, sygnatura 82.

¹⁰ *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934.*

CISZO – Centralne Jidisze Szul-Organizacje (Centralna Żydowska Organizacja Szkół)¹¹

Szkoły z językami jidisz lub hebrajskim miały wyłącznie prywatny charakter.

Rozwój ich przypadają przede wszystkim na lata dwudzieste, pod wpływem rozwoju życia politycznego i świadomości narodowej Żydów w Polsce.

Proces rewolucyjny, który ogarnął zwłaszcza ziemie wchodzące poprzednio w skład Rosji, sprzyjał inicjatywom wychodzącym ze środowiska ruchu robotniczego. Pod auspicjami partii Poalej – Syjon, Bundu, Farejnigte oraz demokratycznych środowisk mieszczańskich powstały szkoły powszechne z nauczaniem w jidisz. Szkoły te działały niezależnie od siebie, nawet wówczas, gdy powstały z inicjatywy tej samej partii. Działacze i nauczyciele podejmowali jednak próby uzgodnienia programów i metod pedagogicznych. Doprowadziły one w czerwcu 1921 roku do powołania Pierwszego Zjazdu Szkolnego, który utworzył Centralne Jidisze Szul-Organizacje (CISZO); dominowały w niej wpływy Bundu i Poalej – Syjonu.

CISZO była w ciągu całego okresu międzywojennego największą organizacją utrzymującą przedszkola, szkoły powszechne, gimnazja i domy dziecka z jidisz jako językiem nauczania. Miała wyraźnie określony charakter ideologiczny, a szkoły jej wychowywały uczniów w duchu narodowej kultury żydowskiej oraz syjonizmu. Jej założenia streszcza następująco Stanisław Mauersberg:

„1. Językiem wykładowym jest język żydowski (jidisz), w którym tworzyli tak znakomici pisarze, jak Szalom Alejchem, Perec, Szalom Asz, Opatoszu, Lajwik.

2. Szkoła ma charakter świecki, nie prowadzi nauczania religii, przeciwstawia się chederowi. Decydującą rolę w nauczaniu odgrywają nauki przyrodnicze i humanistyczne. Szkoła wychowuje samodzielnie myślących ludzi i kształtuje w nich areligijną postawę etyczną.

3. Szkoła wychowuje przez pracę, kształtuje kult i miłość pracy, dąży do harmonijnego łączenia pracy fizycznej z umysłową.

4. Szkoła otacza opieką zdrowie fizyczne młodzieży, które było zupełnie zaniedbane przez cheder.

5. Szkoła wychowuje świadomych obywateli polskich, prowadzi obowiązkową naukę polskiego od klasy drugiej lub trzeciej oraz historii Polski”.

Szkoły CISZO miały robotniczy charakter także pod względem struktury społecznej uczęszczających do nich dzieci. To powodowało, że napotykały rozmaite trudności ze strony administracji, która widziała w nich siedlisko

¹¹ E. Krychniak, *Oświata i kultura żydowska Białostoczczyzny okresu międzywojennego i jej wyniszczenie podczas II wojny światowej*, Sokółka 2016, s. 165.

sił wywrotowych. Szkoły żydowskie należące nie tylko do CISZO znajdowały się często w złych warunkach lokalowych, a to pozwalało władzom oświatowym odmawiać koncesji, jako nie dysponującym lokalami odpowiednimi dla celów szkolnych. Gimnazjom odmawiano praw publicznych, a to powodowało, że ich absolwenci musieli zdawać dodatkowo eksternistyczne egzaminy maturalne przed komisją państwową, aby móc otrzymać możliwość wstępu na wyższe uczelnie.

Poważnym też problemem były finanse. Społeczna baza szkół CISZO powodowała, że rodzice nie mogli ponosić całego ciężaru kosztów nauki. To powodowało, że organizacja uzależniona była od subsydiów, m.in. ze środków American Jewish Joint Distribution Committee oraz zbieranych wśród socjalistycznej emigracji żydowskiej w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Tam, gdzie socjaliści żydowscy oraz polscy zdobywali istotne wpływy w lokalnych organach samorządu, udawało się otrzymać pewne dotacje z ich środków. Na ogół jednak subsydia państwowe i samorządowe były niewielkie. Kłopoty finansowe przyczyniły się do zmniejszenia sieci szkół CISZO po 1929 roku.

Białostoccy Żydzi uważali organizację CISZO za wzorową instytucję wychowawczą, dzięki której ubogie dzieci wychowywane były w duchu narodowym i kulturalnym. Mieli ogromne pretensje do syjonistów, że nic nie zrobili dla biedniejszej części społeczeństwa żydowskiego przed 1920 r. Dlaczego syjoniści nie udzielali się wśród tej części ludności można wytłumaczyć w ten sposób, że w czasie okupacji niemieckiej (1915–1918) opuścili Białystok i wyjechali do Rosji, a ci co pozostali prowadzili działalność kulturalną, samopomoc, kuchnię dla robotników. Pierwsza nowoczesna szkoła żydowska w Białymstoku została stworzona przez grupę aktywistów neutralnych (nie była to ani lewica, ani prawica) tzn. grupę inteligentów, młodych ludzi „Jugend-Farein” („Związek Młodych”). Zorganizowali intensywną działalność filantropijną dla bezdomnych, otworzyli sklep, w którym ubodzy mogli kupować po niższych cenach. Była też kuchnia społeczna dla bezdomnych.

W czasie okupacji niemieckiej grupa „Jugend-Farein” otworzyła siedmioklasową szkołę powszechną jako żydowska – światowa szkoła (nie religijna), językiem wykładowym był jidisz. Otwarcie szkoły nastąpiło 27 lutego 1916 r. w domu Wysockiego na ulicy Branickiego 13. Szkoła nazwana została „Jugend-Farein”, a uczyło się w niej około 200 dzieci, które wносиły minimalne opłaty. W późniejszym okresie szkoła znalazła się pod opieką Bundu i weszła do organizacji CISZO. Do 1933/34 roku w szkole uczyło się 200 uczniów i od momentu jej powstania abiturienti opuszczali szkołę 14 razy. „Jugend-Farein” posiadała również dużą bibliotekę i klub dla starszych uczniów.

W skład białostockiej CISZO oprócz „Jugend–Farein” wchodziły następujące placówki oświatowe:

a) Szkoła im. Grosera

W 1917 roku powstała szkoła imienia Bronisława Grosera przy kuchni społecznej. Szkoła miała 8 klas, klub uczniowski i bibliotekę pedagogiczną, uczęszczało do niej 300 uczniów. Opiekę nad nią sprawował Bund.

b) Szkoła im. Mendele

„Mendele mocher sform” (Mendele sprzedaje książki) był to pseudonim Szałoma Abramowicza (1835–1917) wybitnego pisarza żydowskiego. Szkoła im. Mendele powstała w czasie okupacji niemieckiej po I wojnie światowej. Ideą i celem stworzenia tej szkoły było znalezienie domu wychowawczego (internatu) dla dzieci ulicy. Jednak nie udało się tego dokonać, gdyż nie było dość środków na takie przedsięwzięcie, w końcu CISZO zorganizowała zwykłą szkołę dla dzieci z rodzin robotniczych na ulicy Kościelnej 6. W roku szkolnym 1933/34 w szkole tej uczyło się 180 dzieci oraz 25 dzieci z internatu, razem 205 uczniów. Przy szkole działał klub uczniowski oraz kino.

c) Gan – Jełodym (Ogród Dzieci)

Gan – Jełodym, tak nazywała się freblówka, która przeszła z Jugend – Farein do Bundu i została przemianowana na szkołę 5 – klasową pod tym samym imieniem. Uczyło się w niej 150 uczniów.

d) Gimnazjum żydowskie

13 listopada 1926 roku otwarte zostało 8-klasowe gimnazjum humanistyczne, które mieściło się na Fabrycznej 23. Program szkoły był taki sam jak w gimnazjum państwowym. Żydowskie lekcje były następujące: historia żydowska, język żydowski (jidisz), język hebrajski.

Liczba uczniów w roku szkolnym 1933/34 w szkołach CISZO:

- Jugend – Farein – 180,
- Szkoła im. Grosera – 250,
- Szkoła im. Mendele – 180,
- Kinder – hejm (internat) – 25,
- Gan – Jełodym – 150,
- Gimnazjum – 94.

Ogółem do szkół CISZO uczęszczało 879 uczniów, 65% stanowiły dziewczęta, a 35% chłopcy. Według pochodzenia klasowego dzieci dzieliły się na: robotnicy – 35,4%, rzemieślnicy – 29,3%, inteligencja – 1,7%, pół proletariaci (malarze, murarze, tapicerze, furmani, elektrotechnicy, brukowcy itd.) – 8,7%, urzędnicy, agenci, pośrednicy, sklepikarze, kupcy – 9%, inne – 15,6%.

Tygodniowy plan szkolny w 7-klasowej szkole CISZO w Białymstoku był następujący:

- Język żydowski był głównym językiem wykładowym; w klasach niższych uczono się siedem razy w tygodniu; w klasie III, IV i V – pięć razy w tygodniu, a w VI i VII – cztery razy.
- Język hebrajski nauczano od klasy IV – trzy razy tygodniowo.
- Historia żydowska wykładana razem z historią ogólną. Zaczynała się od klasy III, IV i V – dwa razy w tygodniu; w klasach VI i VII – trzy razy.
- Języka polskiego uczono się od klasy II, III – siedem razy tygodniowo; w IV – sześć razy, a w klasach wyższych – pięć razy w tygodniu.
- Historia Polski uczona była w języku polskim od IV klasy – jedna godzina w tygodniu, a w kl. VII – dwie godziny.
- Geografii Polski uczono w trzech klasach wyższych – jeden raz w tygodniu.
- Arytmetyka, matematyka i elementy geometrii dla wyższych klas: w klasie I – sześć razy tygodniowo, w II – pięć razy, w III klasie – cztery razy, w IV, V i VI klasie – pięć razy w tygodniu, a w VII – cztery razy.
- Ogólna (światowa) geografia oraz fizyka i chemia nauczana była od klasy III do VII – dwa razy w tygodniu.
- Przyroda, higiena pojawiała się już w klasie III i IV – dwa razy w tygodniu, a w pozostałych klasach trzy razy.
- Rysunki i roboty ręczne były w trzech młodszych klasach – dwa razy w tygodniu, w IV i V klasie – raz tygodniowo, a w pozostałych klasach tych przedmiotów już się nie uczono.
- Śpiew, kultura fizyczna występował w trzech młodszych klasach dwie godziny w tygodniu, a w pozostałych jedna godzina.

Ogólnym zamierzeniem programu szkolnego było, aby uczeń kończący 7-klasową szkołę znał doskonale żydowską ortografię. Znajomość wszystkich dziedzin: praktyczne, literackie, etymologiczne, składniowe analizowanie literackiego zdania. Poznanie wszystkich wybitnych i znanych pisarzy żydowskich i ich dzieł. Dążono też do tego, aby uczeń pokochał żydowską literaturę oraz by posiadał jak największą znajomość literatury polskiej i europejskiej.

W sferze wychowawczej i pedagogicznej chciano osiągnąć pozytywne rezultaty w uczuleniu dziecka do spraw socjalnych, prawa i humanizmu. We wszystkich szkołach CISZO w Białymstoku istniały kluby dla dzieci działające pod nadzorem nauczycieli. Organizowano różne koła, tj. przyrodnicze, geograficzne, historyczne. W każdej szkole była biblioteka, kasy oszczędnościowe w celu organizowania wycieczek i innych potrzeb.

Szkoły nadzorowane były przez radę składającą się z 25 osób wybieranych przez wybory co roku, dyrekcję 7-osobową, która wybierana była tak jak rada oraz komisję kontrolną. Centralny komitet rodziców wybierano na ogólnym zebraniu rodzicielskim na początku roku szkolnego, który wspomagał szkołę w polityczno-społecznych zmaganiach. W każdej szkole istniało również audytorium rodziców, gdzie nauczyciele wygłaszali referaty związane z pedagogicznymi i politycznymi problemami. To samo było też przy centralnym Komitecie Rodziców. Prowadzono także działalność lekarsko-medyczną, profilaktyczną oraz wychowanie higieniczne wśród dzieci i rodziców. Akcja ta prowadzona była przez TOZ – Towarzystwo Ochrony Zdrowia wśród Żydów.

*Religijne szkoły podstawowe*¹²

a) Szkoła Elsona

Jedną ze szkół koedukacyjnych była Szkoła Elsona mieszcząca się na ulicy Mazowieckiej 16. Została założona w 1926 roku według programu nauczania szkoły Tarbut. Lekcje żydowskie trwały 15-18 godzin tygodniowo: nauka Tory – Pięcioksiąg; analiza nauk żydowskich proroków np. Jesaia, Jeremia. Historia żydowska wykładana była po hebrajsku; w klasie VI i VII uczono się Gemory (komentarze Tory).

W 1933 roku do Szkoły Elsona uczęszczało 250 uczniów: 160 chłopców i 90 dziewcząt. Miesięczna opłata za naukę wynosiła 8-12 złotych. Przy szkole funkcjonowało też przedszkole dla 20 dzieci. Właścicielem szkoły był P. Elson, który ukończył gimnazjum w Warszawie.

Uczniowie pobierający naukę w tej szkole byli mało zdyscyplinowani, przez co sprawiali duże problemy wychowawcze. Pochodzili z biedniejszych dzielnic żydowskich tj. Piaski i Chanajki (ulica Krakowska, Brukowa, Sosnowa, Chanajki, Suraska, Mazowiecka – Piaski).

b) Szkoła „Bejt Dwir” Mordechaja Bojarskiego

Szkoła „Bejt Dwir” była najstarszą szkołą pochodzącą z cheder – metukan. Została założona przez syjonistów w celu rozpowszechniania języka hebrajskiego wśród młodego pokolenia. W późniejszym okresie szkoła stała się własnością Mordechaja Bojarskiego. W latach 1914–1918 ta szkoła podstawowa cieszyła się ogromną popularnością wśród zamożnych Żydów, którzy posyłali do niej swoje dzieci.

Lekcje w „Bejt Dwir” prowadzone były pod kątem religijnym (nauka Biblii) oraz w języku żydowskim – jidisz. W 1933 r. do szkoły uczęszczało 80 uczniów (tylko chłopcy), a mieściła się na ulicy Kupieckiej 27. Miesięczny koszt nauki wynosił 8-15 złotych.

¹² Tamże.

c) Szkoła „Degel Jisroel” (Flaga Izraela) Abrahama Goldberga

„Degel Jisroel” została założona w 1915 roku i miała charakter religijny. Po krótkiej przerwie jej działalność została wznowiona przez Abrahama Goldberga w 1926 roku. Budynek szkoły znajdował się na ulicy Kupieckiej 11. Program nauczania był bardzo religijny. Ciekawym zjawiskiem było uczenie się przez dzieci hebrajskiego po hebrajsku (w chederach język hebrajski był językiem świętym i uczono się go w języku żydowskim – jidisz, a później przekładano na hebrajski ponownie). W szkole uczyło się 90 chłopców, których koszt nauki wynosił 6-10 złotych.

d) „Jesod – Tora” (Fundament Tory)

Szkoła została założona w 1918 r. przez członków stowarzyszenia Jesod – Tora i miała charakter religijny. Uczono w niej według programu nauczania jaki był w chederach. Do szkoły chodziło 104 uczniów – chłopców.

e) Ortodoksyjna szkoła Jisroel – Meir Rubinsztejna

Założycielem i właścicielem tej szkoły był Jisroel – Meir Rubinsztein, którego uważano za bardzo dobrego nauczyciela. Był też dyrektorem szkoły „Talmud – Tory”. Szkoła ortodoksyjna mieściła się na ulicy Nowy Świat 6. Uczono według programu jaki był w szkole „Jesod – Tora” z dodatkami lekcji hebrajskiego języka jako języka świeckiego, pozostałe lekcje były w języku jidisz. Pod względem pedagogicznym szkoła była na bardzo wysokim poziomie. Wśród 6 nauczycieli znajdowały się również córki Rubinsztejna. Zapłata za naukę wahała się w granicach 10-25 złotych.

Jeszywy (wyższe szkoły religijne) w Białymstoku w 1915 roku

Jeszywy organizowane były wokół wybitnej osobistości, która była geniuszem z zakresu Tory. Mógł to być rabin, pedagog, filozof – tylko taka osoba mogła stać na czele jeszywy, a nadawano jej tytuł Rosz-Jeszywa tzn. Głowa-Jeszywy.

Wokół Rosz-Jeszywy zbierało się 40 chłopców, którzy ukończyli „Talmud – Tora” lub Tachkemony i byli najlepszymi uczniami. Przez cały okres nauki chłopcy uczyli się tylko Tory: obyczaje, prawa, zasady, kult – wszystko to co się dotyczyło życia człowieka od chwili urodzenia aż do śmierci. W trakcie nauki nie było jak w normalnych szkołach wakacji, sprawdzianów itd., każda część nauki nazywała się „zman” – okres i tylko od Rosz-Jeszywa zależało, kiedy należało przejść do innego tematu. Czas nauki trwał 3-5 lat, a po jej ukończeniu uczeń dostawał tytuł „Raw – Rabin”. Gmina – kahał wypłacała Rabinowi małą pensyjkę, która jednak nie starczała na życie. Rabin mógł dorobić dając korepetycje dzieciom uczącym się w szkołach religijnych. Bogaty pobożny Żyd chętnie widział takiego utalentowanego Rabi-
na jako narzeczonego dla swojej córki.

*

Podsumowując, poważna część społeczności żydowskiej widziała miejsce dla swoich dzieci w szkołach publicznych, dostrzegając potrzebę kształcenia ich i przygotowania do życia w Polsce. Byli też Żydzi, którzy widzieli swą przyszłość w Polsce, ale starali się jednocześnie zachować odrębność językową, obyczajową i kulturalną. Dzieci ich trafiały do prywatnych szkół, gdzie istotną rolę odgrywało wychowanie religijne i narodowe. Żydzi związani z ruchem syjonistycznym kierowali swoje dzieci do szkół prywatnych o odcieniu ortodoksyjnym, z perspektywą udziału swoich pociech w budowie niepodległego państwa żydowskiego.

Pod względem wykształcenia na poziomie szkoły średniej i wyższej Żydzi plasowali się na wysokim miejscu, powyżej wskaźnika procentowego Żydów w stosunku do ludności państwa polskiego. Wszyscy Żydzi byli objęci nauką szkolną, bo szeroko rozbudowane było szkolnictwo prywatne powszechne i średnie. Dlatego wśród Żydów prawie nie występował analfabetyzm.

Bibliografia

- *Almanach Szkolnictwa Żydowskiego w Polsce*, T. I, Warszawa 1938.
- Archiwum Państwowe w Białymstoku (APB), Akta szkół 1919–1939, sygnatura 82.
- *Głos Prymasa Polski*, „Rycerz Niepokalanej” 1936, nr 5.
- *Kronika Białegostoku*, T. II, Nowy Jork 1949.
- Krychniak E., *Oświata i kultura żydowska Białostoczczyzny okresu międzywojennego i jej wyniszczenie podczas II wojny światowej*, Sokółka 2016.
- *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934*.

Ewa Krychniak

Sokółka

JEWISH SCHOOLING IN BIAŁYSTOK IN THE INTERWAR PERIOD

Summary

In independent Poland at the beginning of the 1920s, the development of education became one of the basic issues in the Jewish community. According to Polish legislation, children aged 7 to 13 had to attend school. Compulsory schooling

could also take place by attending a private school, where the program was recognized by the authorities as meeting the statutory requirements.

Cheder gave only elementary religious education and was for the poor, who had difficulty to collect enough money to pay for the melamed. Until the withdrawal of Germans after World War I from Białystok, children were taught German language, accounting, gymnastics, they had 3 hours of singing, and for 5 hours a week students of the Talmud-Torah studied Torah. The Polish language took over the place of German, when the Polish authorities entered the city. The Białystok Talmud-Torah was located at Piękna 11.

In the interwar period, two Hebrew elementary schools existed in Białystok. Schools with Yiddish or Hebrew were purely private. Their development was influenced – primarily in the 1920s – by the development of political life and national consciousness of Jews in Poland.

CISZO (Central Jewish School Organization) was the largest organization supporting kindergartens, general schools, junior high schools and children's homes with Yiddish as a language of instruction during the entire interwar period. It had a clearly defined ideological character, and its schools brought up students in the spirit of national Jewish culture and Zionism.

Keywords: Jews, education, war, school, Białystok, Poland